

A könyv és az ember

Részletek Juhász Ferenc: Egy éposz jegyzetlapjai című verséből

Hiszen könyveink vannak és könyvtáraink. Époszaink és énekünk. A könyv: / vigasz. A könyv: mámor! A könyv: megőrzött hit. A könyv: élet-biztatás. / A könyv: rejtelem. A könyv: merengés. A könyv: szerelem. A könyv: / fölboncolt temető. A könyv: mint élve fölbontott test belseje. Tündöklet.

A könyv: a megismerés
hatalma. A könyv: a tudás habzó kelyhe. A könyv: rothadhatatlan koporsó / az
Emberiség Teremtő-Szívében.

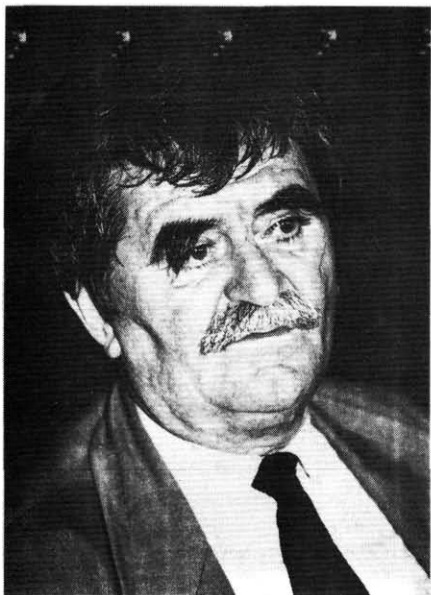
A könyv:
a Jóslat, a Jóslás, a Múlt, az Igézet, az Ígéret, a Világegyetem Szennye.
Virága!

Mit tegyünk hát! Én, a költő, az époszt-építő, a könyvet-író mit tegyek hát? / Mit tegyünk mi: könyvet-író és könyvet-olvasó édesded Emberiség? / Írjunk könyveket, nyomtassunk könyveket, olvassuk a könyvet, *adjuk a tudatos létező, az ember kezébe a könyvet!* Mert a könyv, ha nem is tud, / de segít megvédeni elménket és szívünket a Rossztól! Tudom. / És hinni nem akarom, hogy léthelyhiány miatt: pusztulnia kell a könyvnek. / Hogy a könyv: a kiváltságosok birtoka, birtokolható jója lesz majd. / Hogy cellulóz-lapokra, diafilm-kockákra, mágneses-szalagokra, / ipari hártatekercekre törpítik vissza könyveinket és könyvtárainkat: / a Merengés Tudatos Szelíd Boldog Létbizalmát! Mert ez a könyv, a könyvtár. / Az otthoni, s a közösségi. A civilizáció, a civilizációs tudomány, az épület- / szürke, a raktár-eltömődés: nem ölheti meg a könyvet, a könyvtárat; / nem adhatjuk nagyítógépeknek, vetítőlencséknek, fölnagyító gépi szerkeze- / teknek a Tudás és a Fájdalomban-is-szépség *szemgolyóink retinájára* / közvetlenül *vésődő erjedő gyönyörét*, ujjhegyeink könyvet-lapozó élő / bizalmát a gépi surrogásnak, kattogásnak, zümmögésnek, vászontáblára / vagy üvegernyőre fölnagyulásnak. A kézbe-fogott s úgy olvasott könyv: / az általános természetből egyedi (s így, közösségi) emberré, *egyedi természetté* kivált ember legszebb bizalma a halandóságban a maradandóságért. / A civilizációs film-gép-hang-magnetofonkönyvtár, mint a zanzafej. Valami: / ami volt. Annak zsugorított bőr-haj-szőr-csomója csak! Barátaim: / ez nem konzervatívizmus. Ez nem tudomány-gyűlölet. Ez nem jövő-utálat. / Ez nem hittelensége a jövőnek. Ez nem a múlt nosztalgijája. Ki hisz jobban, / a jövőben, a Mégis-Embert-Szolgáló Jövőben, mint én, a Költő? *Ez csak / tudása annak, hogy nem minden múlt, nem minden tegnap pusztítandó!* / Ez a dac, irtalmatlan dac vaksi gyűlölködő szemébe nézve az időnek. / Nem a költő, a tudatos ember engedetlensége, konok hite! *Ez csak gyűlölet, / Gyűlölete: a megtörténnie-nem-szabadnak!* Ez csak hit a könyvben, / hit a magányban, hit a csöndben. Milyen lesz az Emberiség holnapja? / Milyen lesz az Emberiség jövője? Fölgyorsult ipari iramban, gép-szerkezet: / billentyű-kódolás-elektronikus szerkezetek-nyomógomb-húzókat-antennacsáp/ -televíziós fénypupillák-ernyőpultok-jelző-gömbvillogók zümmögő, surrogó, / zizegő, zörgő, zakatoló kéve-gépsokasága *szolgálja*

majd az embert / az emberségben, vagy embertelenségben? Sivár gép-magány, vetített / gép-érzékenység, tudományos-fantasztikus szív-kopárság?

Idő, ne ezt add! De adj könyvet a Jövő kezébe, adj az életre a népeknek nagy bizalmat: hogy élni tudjon szerelemmel. / Adj tiszta ember-jövőt az Emberiségnek, ne a halál csöndjét add, ne a / haldoklás verejték-nyöszörgését! Adj könyvet az eljövendő / boldogabb ember kezébe. Mert sok nagyot, gyönyörűt teremtett az ember / ember-volta óta, de soha emberibbet, mint a könyv. Add a könyv / tiszta tudatos édes csöndjét az ember, az eljövendő ember kezébe, / hogy lapozva azt olvasója Jelenkorunkra, a mi múltunkra visszamerengve / mézzel elmosolyodjon, s mondhassa hangosan, a Lét Csönd-Szívébe szólva: / hitükkel már nem vagyok magányos, a mindenség-magányú kopár / végtelen világegyetemben.

Meditáció és beszélgetés Juhász Ferencsel

Poprády Gézának jutott eszébe, neki igen kedves szövege *Juhász Ferenc* Egy éposz jegyzetlapjai című verse, hogy ennek a műnek néhány passzusa igencsak rímél a *Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban* közölt *Kaltwasser* előadásra. Az ötlet az volt, hogy szembesítjük Juhász Ferencet *Kaltwasser* – és a saját szövegével. Nem interjút akartunk csinálni, inkább meditációra, elgondolkodásra felhívni a nagy költőt. Vajon mit szól a könyv mai sorsához, vajon van-e hozzáfűznivalója legmaibb és legkönyvtárosabb gondjainkhoz. Úgy sejtettük, lesz. A költő maga nemigen vélte ezt. „*Azt mondjátok, hogy beszéljek a könyvről. Olyan ez, mintha azt kérnétek, hogy beszéljek Istenről, a végső dolgokról. Ezekről nem lehet szólni. Alig lehet.*” – mondta. Ám abból, ami a lakásban körülvett minket, valami reményt mégiscsak meríthet-

tünk. Lehet, Isten is jelen volt beszélgetésünk, Juhász Ferenc gondolatainak félhangos elrecitálása idején („*Ha ketten-hárman összejöttök az én nevemben...*”), ám hogy a könyvek jelen voltak, azt szinte nyomasztóan éreztük. Juhász Ferenc meg is jegyezte, hogy *Kormos István* (a Pista, ahogy ő mondta) megkérdezte tőle: Mondd, nem félsz, hogy ráddülnek a könyvek? Hogy maguk alá temetnek? Hát, bizony lehet ilyesmitől félni Juhász Ferencéknél. A korántsem nagy lakás dugig van könyvvel, kézirattal. Több tízezer könyv alatt, mellett, mögött él a ház gazdája, akinek rendszeres esti foglalatossága, hogy az ágyról elrámolja a kitergetett könyveket, lapokat, kéziratosokat, ha egyáltalán le kíván feküdni. (Vajon mit szól ehhez a felesége, gondoltuk, de ezt azért nem kérdeztük meg.) Juhász Ferenc könyvek között, könyvek árnyékában-fényében él, biztosan mond nekünk valamit róluk. Mondott. Persze, korántsem úgy, mint

ahogy az mondjuk egy tudóstól, egy könyvtárostól, egy, a szó bármilyen értelmében vett szakembertől telik. A nagy költő saját anyanyelvén beszélt nekünk (vajon nekünk beszélt?), a költészetén. Kérdezni, közbeszólni persze lehetett. Juhász Ferenc elbűvölő házigazda, nagy causeur. Nemcsak kínált minket, nemcsak érdeklődött irántunk, beszédre, kérdésre is biztatott, kényszerített minket. Teljesen fölöslegesen. A lényeg az volt, az maradt, amit ő, tőlünk teljesen függetlenül elmondott. Néha filozofikus magasságokban elrejtözve, néha fölötébb konkrétan, matter of fact módon, a könyvvel naponta élő ember gyakorlatiasságával, néha költőként, néha az irodalom szerelmeseként-tudósaként, néha a napi realitások közt élő „egyszerű emberként”, néha a tudományok, a legkülönbözőbb tudományok amatőr ismerőjeként (felesége orvos, a Juhászban amúgy is meglévő technikai-természettudományi ismereteket, érdeklődést, szenvedélyt újabb és újabb információival állandóan ébren tartja, megsokszorozza, ingerli) szólt. Örültünk ennek. Annál is inkább, mert Juhász Ferenc, aki – elmondta nekünk – előbb ismerte *Angelus Silesiust* és *Stephan Georgét* mint *Adyt*, valami égbekiáltó igazságtalanság folytán afféle naturburschként van elkönyvelve. Babonákat, irodalomtörténeti rossz közhelyeket is cáfolhat beszélgetésünk, Juhász monológjainak szövege.

– Itt élek ebben a nagy könyvesdobozban. Látjátok. Nem tudom, nem is akarom elképzelni, hogy az ember könyv nélkül élni tudjon, éljen. Azt sem képzelhetem el, hogy valamivel helyettesítsem a könyvet. Persze tudom, hogy iszonyú gond a könyvek óriási bősége. Nemcsak gyakorlati, elméleti gond is. De a gyakorlati sem csekély. Nekem igen sok könyvem van, dehát ez semmi a könyvtárakhoz, kivált a nagy könyvtárakhoz képest. Tudom, mi egy nagy könyvtár. Diákkoromban, Bíról jártam be, a délutánjaim szabadok voltak. Csak valamikor hatkor indult a vonat. Az iskola és a vonatindulás közti időt a Széchenyiben és a nagy Szabóban töltöttem. Ott valóban sok könyv van, elképzelhetetlenül, megfoghatatlanul sok. Ezeket a könyveket regisztrálni, feldolgozni, csoportosítani, elrendezni, beosztani, leltározni, gondozni, kezelni kell. Kell. Hogyan másképp, mint a technika segítségével. Én egyáltalán nem vagyok a technika ellensége. Sőt. Apám, bármilyen szegények voltunk, mert azok voltunk, előfizetett nekem egy repülő folyóíratra. Repülő akartam lenni ugyanis mindenáron. Hát nem lettem. De a technikáért rajongtam, rajongok ma is. Azt azonban nem bírom elképzelni, hogy a könyvet, magát a könyvet valami technikai dolog helyettesítse számomra. Az én számomra. Én olvasó, szenvedélyes, kielégíthetetlen olvasó vagyok, nem tudós. Egy tudósnak elég lehet valami technikai megoldás. Amikor *Heisenberg* itt volt Magyarországon, felírt egy képletet ($e=mc^2$), és azt mondta, ebből a képletből ő kibontja számunkra a világegyetemet, levezet mindent. Biztos így van. (*Marx György* le is fixálta azt a táblát, amire *Heisenberg* a képletet felírta.) Dehát ez egészen más. Olyasmi, mint amikor a feleségem – éppen vizsgára készül – genetikai tabellákat hoz haza. A modern genetikában olyan képletek vannak már, amelyek alapján „levezethetők” az egyes emberek, a genetikai kódok egész totalitásai. Hogy kitől származik, hogy ki ő, hogy mi él, van, működik benne. Ehhez is elegendők a képletek. De amikor azt hallom, hogy Selye ötmillió kötetes könyvtára, akkor tudom, hogy az nem ötmillió, és nem könyvtár. Azok disszertációk, különnyomatok, referátumok, tömörítvények stb. Nem könyvek.

A könyv, az valami egészen más. A könyv, az az olvasás. Az olvasás öröm. Nem? Nem az? De nemcsak az. Az olvasás az a csönd. Az olvasás az az újraolvasás. A megegyszer elolvasás. A harmadszori, negyedszori elolvasás. Mindenkinek az életében, persze olvasó embert értek most mindenkin, van három-négy, öt-hat olyan könyv, amit rendszeresen újraolvas. Valami olyant

Tárkányi népviselet

jelent számára az a néhány könyv, ami mással pótolhatatlan. Jelentések sűrűsödnek benne, jelentések kisugárzóivá válik. Jelentéseké, amelyek másként hozzáférhetetlenek. Ezek annak a könyvnek, annak a műnek a jelentései. Egy életre fontos jelentések. Egy élet jelentései. Ilyen nekem, csak egy példát mondva, *Tolsztoj Feltámadása*. Erkölcstan ez számomra. Annak az erkölcsnek a megfogalmazása, mit megfogalmazása, léte, amely szerint van fölösleges megváltás. A megváltás lehet fölösleges. Nem vallási értelemben mondom ezt, mondja Tolsztoj. Emberi értelemben. Hiába megy az ember száműzetésbe, hiába megy Szibériába, nincs megváltás. Amit megváltásnak, amit üzenetnek érez, nem az. Nincs megváltás. Van fölösleges megváltás. Van megváltás, de minnek. Van fölösleges megváltás. Értitek?

Persze vannak más megváltások. Van a magyar líra, a magyar költészet. Én minden évben újraolvasom a magyar lírát. Nem egyes verseket olvasok külön-külön, hanem egyben minden költőt. Adyt, Tóth Árpádot, Petőfit, Radnótit, a többieket. Egyben, az egész összegyűjtött kötetüket, az elejétől a végéig. Ez az igazi olvasás. Persze olvas az ember egyes verseket is. Ha valaki megmutatja a legújabb költeményét, ha valamiért egy kéziratot verset kell olvasni, ha úgy adódik. Az igazi azonban az, ha veszel egy verseskötetet, és az első laptól az utolsóig elolvasod. Nem?

B: Mint egy önéletrajzi regényt?

– Igen. Az elejétől az utolsóig végigolvasom őket. Persze nem minden egyes költőt. De sokat. Nagyon sokat. És persze szeretem az antológiákat. Mit szeretem? Gyűjtöm őket. Mániám az antológia. Egészen különleges élvezet antológiákat olvasni. Hatalmas gyűjteményem van belőlük. Tudjátok milyen érzés az, ha az ember olyan antológiát forgat, amelyben például Ady még kezdő, az antológiába épp hogy csak bejutott költő?

B: A Holnapra gondolsz?

– Nem. Ez egy korábbi antológia. Szóval, amibe az Ady épp hogy csak belefért. És ilyen antológia van egy csomó. Költőkkel, akik később lettek

valakik. Nagy költők. Az antológiákban azonban még csak kezdők. Ilyenkor látja az ember, hogyan is alakul az irodalmi élet. Hogyan szövődnek a szálak. Hogyan függnek össze a dolgok. Hogyan mennek át egymásba irányzatok és tehetségek, hagyományok és kezdemények, hogyan jelentkeznek az új, a még újabb stb. És ekkor fogja el az embert a félelem. A csírázást, kezdeményezést, újat látva, az az érzés, hogy más perspektívából nézve mindez mit jelent. Én sokkal pesszimistább vagyok mint a legtöbb költő- és író társam. Évezredek távlatából mindez mit jelent? Az idő sok mindent hordoz, de a halhatatlanságot nem hordozza. A csillagvilágok távlatában mindez semmi, vagy majdnem semmi. Érdemes könyvet csinálni, könyvet írni? Mi egy könyv e csillagok mértékében? Ha arra gondolsz, hogy volt néhány évezred, amikor volt könyv, volt költészet, volt emberi nagyság, de évmilliárdokig nem volt, és évmilliárdokig nem lesz? Hogy a költészet múlt pillanat?

Így nem lehet írni, nem lehet költészetet csinálni, nem lehet könyvről beszélni. Dehát mégiscsak írok, írunk, könyvet csinálunk, könyvet gyűjtünk, könyvről beszélünk. Értitek ezt?

És mi az, ami megmarad? Kisebb léptékben is mi az? Mi az, ami érdemes a megmaradásra. És ki dönti el, hogy mi az? Ki szelektál? Ki meri venni a bátorságot eldönteni, hogy a könyvek hatalmas halmazából mi érdemes a megmaradásra?

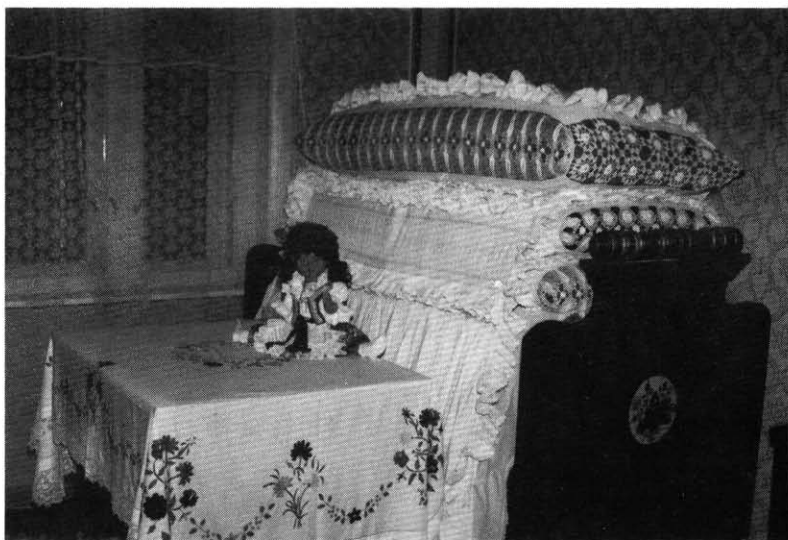
B: A tudós nyilván eldönti a maga szakjába esőket. Neki végülis csak egy képlet kell. Az előzmények nem érdekesek.

– Neki nem. A könyvtárosnak sem, aki csak technikailag bajlódik a könyvek sokaságával, kezében a technikai eszközökkel, amik segítik. De nekem kellene az előzmények. Kell az egész múlt. És milyen nehéz hozzájutni ehhez a múlthoz. És mennyire nem múlt ez. Miért múlt, hogy ha lemegyek a városba, itt ezt így mondjuk, ez az egész Rózsadomb egy nagy falu, ha innen lemegyek, akkor a városba megyek, így mondja ezt itt mindenki: lemenni a városba; akkor meglátok egy könyvet, és úgy megkívánom, mint egy szerelmet, mint egy... nem tudom mit. A *Kulcsár Szabó Ernő* irodalomtörténetét akartam megvenni, olvastam részleteit a *Kortársban*, hallottam a rádióban, gondoltam, legyen meg nekem, akárhogy is bosszant. De megkívánni a *Jókait* kívántam. A kritikai kiadás újabb kötetét. Nem élhetek nélküle. A levelei. Persze a két kötet fele apparátus. Kell az is, hogyné kellene, de a szövegek. Amikben benne van az egész 19. század. Akár írtak hozzá, akár nem, benne vannak a 19. századiak, a nagy költészet, a nemzeti történelem, az egész. *Vörösmarty, Arany, Petőfi, Kemény, Vajda*, meg persze *Deák* és a többiek. És a csodálatos történetek. Az, hogy egy XY báró tengeri csigát evett és az átvilágított a gyomrán. Hát nem csodálatos? Ha ilyen könyvet lát az ember, meleg lesz a szíve, elkezd gyorsabban verni, vágyódik rá, és semmi más nem oltja szomját, mint ha a könyv a birtokába kerül.

B: Szeretted, hogy a könyv a birtokodba kerüljön? Muszáj?

– Muszáj. Nekem nem volt könyvem. Bián öt embernek voltak könyvei. Nem tudom, most hánynak van. Többnek, kevesebbnek? Mi a viszonyuk a könyvhöz? A civilizációs folyamat ilyen szempontból mit jelent? Itt a televízió. Egy mozi, ami mindig otthon, ott van. Gyerekkoromban én is ezt szerettem volna, ha lenne otthon mozi, amit az ágyból lehet nézni. Most megvan. Jó ez? Egyáltalán a civilizációs folyamat. Jó dolog? A fákat kivágták, hogy hajót építsenek. Állítólag ma már nincs szén Angliában. Elfogyott. Minden elfogy. A zöldek derék emberek, jót akarnak. De hát ők is autóval járnak, ők is repülővel akarnak eljutni Amerikába. És akkor a könyv? Nem túl ósdi dolog?

Én bizonyos szempontból rettenetesen konzervatív vagyok. Most az egész

Tisztaszoba Köröstárkányban

íróársadalom, legalábbis a jó fele meg van bolondulva a szövegszerkesztőért. Biztos jó dolog. Én azonban töltőtollal szerettem írni. Amíg volt jó töltőtoll. Ma már nincs. Most ceruzával írok.

B: És radírt használsz?

– Igen. Aminek megvan az a hátránya, hogy eltűnik a szöveg. Csak én tudom, egy darabig, hogy mi volt ott. Aztán én sem. Persze lehet, hogy egy idő múltán valami technikával kideríthető, mi volt a kiradírozott helyen. A legrégebbi és a legújabb néha valahogy összefügg. De nem mindenben. A tekercecsek és a könyvek például igen. A legrimitívebb „könyv” a legmodernebbel feltétlenül. Láthatok itt dobozokat, mappákat. Mik ezek, ha nem a régiék tekerersei. De azért ezek valamiképp mégis könyvek. Könyvek és nem a könyvek pótlékai. Könyvekre, igazi könyvekre pedig szükség van. Egy költőnek, egy könyvcsinálóknak feltétlenül. Amikor nagyon fiatal voltam, szinte gyerek, belekerültem az irodalmi életbe. A nagyok, az „öregek” szívesen fogadtak. Voltam náluk, úgy kezeltek, mint egyenrangút. Tudtam, hogy nem vagyunk azok, nekik harminc kötetük volt már, nekem csak harminc versem, de szívesen fogadtak. Mindegyiknél hatalmas könyvtár volt. Mind nagy olvasók voltak. Talán csak *Kassáknál* nem volt igazán sok könyv. Persze lehet, hogy ez a könyvmánia valami középkelet-európai dolog. A franciáknál, nagy költőknél szintén nem volt sok könyv. Alig valamennyi. Az oroszoknál viszont igen. Voltam *Martinovnál*, nála is rengeteg könyv volt. Igaz, álcázva. Először úgy tűnt, csak *Pravdái* vannak. A *Pravdák* mögött azonban, megmutatta, *Rilke* lapult és más költők. Büszke volt rá, de rejtegetni kényszerült.

B: Szóval marad a könyv, ha esetleg Pravdák mögé bujtatjuk is.

– Marad, mert maradnia kell. Nekem nem pótolja semmi technikai újdonság. Nekem arra kell, amire mindig mindenkinek kellett. És könyvformátumban kell, nem mikrofilmen, nem CD-ROM-on, nem lemezen, nem máson. Kézbevehetően, visszalapozhatóan, konkrétan, könyvként. Így, ahogy itt látjátok. A polcokon, a bútorokon, az ágyon, engem körülvéve, a lakást betöltve. Ez így a

csönd, a munka, a magány, a társaság, a közösség, a múlt, a jelen, a jövő. Azt mondtam, hogy a könyv öröm. De a könyv a munka is. Nemcsak az agy fogja meg, ragadja meg a könyvet, a könyv is az agyat, az embert. Megfogja, nem eresztí. Munka a könyv, keserves munka. Munka és öröm. Öröm és szenvedés.

B: És a folyóirat? Mondjuk az Új Írás?

– Nagy kár volt az Új Írást megszüntetni. Nem rólam van szó. Az Új Írás remekműveket hozott, hosszú sorozatban. Hát nem remekművek vannak – hogy csak ezt említsem – a Pályám emlékezetében? *Kazinczytól* kölcsönöztem a címet. Dehát micsoda remekek jelentek meg benne. A *Nagy Lacié*, vagy a *Kormos Pistáé*. Hát nem csodálatosak? Nem jelent meg az Új Írásban egy sor remekmű? Pedig néha nehéz volt. Amikor *Szentkuthy* írását akartam hozni, föllázadt az egész szerkesztőség. Olvashatatlan, kása, mondták. Dehát a lap nem egy drót mentén készül. Engem nem érdekel, hogy valaki hagyományos vagy szürrealisztikus, hogy milyen műfajban dolgozik, hogy dalt ír vagy prózát, eposzt vagy elbeszélést. Nem bizonyos ideológiák, világképek érdekelnek, hanem az, hogy jó írás legyen. Erre ma azt mondják, hogy népfrontos.

B: És mit szólna a rengeteg új folyóirathoz?

– Én azt mondom, hogy ezek pártlapok. Mindegyiket olvasom, de ezek pártlapok. Egy-egy párt ideológiáját képviselik. Éppen ezért árad belőlük a középster, az átlag. Ennél a szellemi népfront jobb dolog. A minőség. Az érték. Persze az élet bonyolult. Én nem hiszem, hogy egyenes vonalak húzhatók. Az élet, az irodalom szövevényes, rettentően szövevényes dolog. Társadalmi összefüggésekben kell vizsgálni. Nem absztraktnan, nem mindentől elvonatkoztatottan. Úgy mint a könyvet, amiről – akármeddig beszélhetünk róla, mindig marad valami elmondatlan, elmondhatatlan...

Itt tartottunk, amikor két gyönyörű kislány zavart meg minket. Két kiztizenéves kislány. Nem voltak bonyolultak, nem voltak szövevényesek. Éltek és szépek voltak. Talán szebbek és élőbbek, mint a könyvek. Abbahagytuk a beszélgetést, ami amúgyis lezárhatatlan volt. Lezárhatatlan, mint beszélgetés. Folytatható, folytatandó mint meditációs anyag. Amiért hálásak lehetünk Juhász Ferencnek. (Amiként a kódáért kislányainak.)

Bereczky László – Vajda Kornél

Kultúra – irodalom – piac

A német kulturális kínálat problémáiról

Az alábbiakban *Michael Krüger* (1943) költő, író, a Carl Hanser Verlag igazgatója, valamint a Münchenben megjelenő irodalmi folyóirat, az AKZENTE kiadója előadását közöljük, amely 1993. szeptember 10-én hangzott el a német és magyar kiadók szemináriumán, a budapesti Goethe Intézetben. (Az eseményről, pontosabban az eseménysorozatról a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* októberi száma közölt tudósítást.)

Kedves Kollégák,

ha egy pillantást vetnek Németországra, és képesek eközben kikapcsolni együttélésünk, kultúránk és történelmünk bizonyos borzalmas aspektusait, akkor mindent egybevetve, mégis az a benyomásuk kell hogy támadjon, hogy a Paradi-

csomba pillantanak be. És ez különösen kulturális intézményeinkre érvényes, amelyek a csaknem ötven éve tartó béke eredményei. Egy gazdag ország kultúrájáról van szó, amelyre teljes joggal lehetünk büszkék.

Minden városban, amelyet annak nevezhetünk, több színház van, egy műcsarnok, rendes könyvtárak, igen jó könyvesboltok, nyáron opera-fesztiválokat szerveznek, ősszel jazz-napokat, télen filozófiai kongresszusokat és tavasszal a média-heteket, tizennégy állami rádiónk sokszínű kulturális programot kínál, és számtalan szerzőnek és tudósnek nyújt megélhetést, sőt, nálunk még a tévében is van kultúra, minden újságban, amelyik megérdemli ezt a nevet, van feuilleton és könyvrovat, ahol is színvonalas információkat szerezhetünk a kultúra aktuális állapotáról.

Más szóval a kultúra nagyobb forgalmat bonyolít le, mint az acélipar, differenciált jellege miatt pedig kevésbé is fenyegeti a közvetlen válságveszély. Még ha a bürokrácia és a politika Németországban nem is mutat különösebb érdeklődést a kultúra iránt, annyira azért okosak, hogy ne kételkedjenek benne. Vagy más megfogalmazásban: A kultúra a lehető legszélesebb szinten önértelmezésünk része, kifelé is, az a hely, ahol most vagyunk, jó példa erre. És ami bennünket illet, hivatásunkat, az optimisták csupa jóról számolhatnak be három héttel a Frankfurti Könyvvásár megnyitása előtt. Harminc nagy, harminc közepes és harminc kisebb kiadónk van, amely kizárólag irodalomterjesztéssel foglalkozik, és ehhez jönnek még az egyre határozottabb arculatot öltő svájci és osztrák kiadók. Van egy nagyon jól működő könyvszolgálatunk, amelyik 24 órán belül megszerez bármilyen könyvet, és van kereken 2500 könyvvel telezsűfolt könyvesboltunk. Egyébiránt magyar szerzők könyveivel is: Konrád Györgytől kezdve Mészöly Miklóson át Nádas, Esterházy, Krasznahorkai, Kertész, Földényi, Petri, Kukorelly könyveiiig – hogy csak néhány nevet említsek.

Így fest tehát a tabló, a szélesvásznú színes kép, amelyet még számos részlettel kiegészíthetnénk. De egyre több helyen feslik föl ez a kép, és az utóbbi időben egyre feltűnőbbé válnak ezek a szakadások, hiszen mi is megszenvedjük a világméretű recessziót. Régi, tiszteletreméltó intézményeket zárnak be egyik napról a másikra, mint a berlini Schiller Színházat, ahol egykor Kortner és Beckett színháztörténelmet írtak; kisebb kiadók zárják be egyszercsak kapuikat, mert nem bírták el a konszernek konkurenciájának nyomását; egyszercsak nincs pénze a Goethe Intézetnek könyvtárai fenntartására és gyarapítására, egyszercsak bejelenti a pénzügyminiszter, hogy mostantól fogva nem hajlandó tovább támogatni azokat a kulturális intézményeket, amelyeket nem az egyes tartományok finanszíroznak: vagyis a világszerte ismert Marbach-i Irodalmi Archivumot, a Sinfonia Ungarica-t, a filmet, a Német Nyelv és Költészet Akadémiáját /Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung), ami a máig legjelentősebb irodalmi díjat, a Büchner-díjat ítéli oda, a múlt évben amúgy éppen a magyar *Tábori György* kapta stb.: hirtelen mindannyian azt vesszük észre, hogy akadozni kezd gigantikus kultúrmasinériánk, amelyik a gazdaság fejlődésével párhuzamosan, annak növekvő árnyékaként önállósította magát. Hirtelen riadtan észleljük, hogy mennyire hozzászoktunk a kultúrában is a *lineáris fejlődés*hez. Ez a *lineáris növekedés* mint az egészséges piacgazdaság kategóriája olyan mélyen beivódott a tudatunkba, hogy közepes nagyságú katasztrófának érzünk minden lelassulást, minden ritmusváltást: kiélezve ez azt jelenti, hogy kulturális önértelmezésünk nem a megerősödött politikai és gazdasági helyzettől függetlenül alakult, hanem reflexként. Így aztán az általános válság a kultúrát is megtámadta.

Persze ennek megvannak az előnyei is. A nyugatnémet társadalom tényleg úgy bánt a kultúrával – újnemet kifejezéssel: kulturális kínálattal –, mint

valamiféle isteni eredetű magától értetődőséggel. Nem beszélhettünk művészet és irodalom tartalma és formája körüli harcról, még a történelemfilozófia végkorszaka sokszínűségének posztmodern esztétikája mellett felsorakoztatott gyengécske érvek sem leplezhetik el a tényt, hogy megszűntek az esztétikai viták. A dekonstrukcióval elérkezett az igazság vége is – de mi jön ezután? Bizonyos fájdalommal emlékszünk vissza ifjúságunk vitáira, amikor is fogcsikorgatva és kardot csörgetve álltak egymással szemben az Adorno- és Lukács-tanítványok, két baloldali csoportosulás, akik az „igaz” művészetért harcoltak, az irodalomolvasás helyes módjáért. Mindez a múlté.

Ha a kultúra egyes részeit ma rangsorolni szeretnénk, ha fel kellene állítanunk a színház, a mozi, a tévé, az opera, a múzeum, a képzőművészet, a zene hierarchikus rendjét, akkor az úgynevezett „jó könyv” meglehetősen hátul foglalna helyet e sorban. Együtt kell élnünk azzal, hogy veszített jelentőségéből, és el kell gondolkodnunk annak okain. Az azonban bizonyos, hogy pl. az irodalmi folyóiratokat olvasni akarók egyre csökkenő kisebbséget alkotnak, és ez a kör is 90 százalékban bennfentesekből áll: szerkesztőkből, irodalmárokból, a kultúra funkcionáriusaiból stb. Nevezhetjük ezt a kisebbséget elitnek? Aligha. Manapság, amikor szemmel láthatólag pszichologizálódik és szubjektíválódik az egész irodalom, büszkélkedhetnek bár egyesek azzal, hogy személyes életük vázlatával irodalmat csináltak, de ezek az egyes emberek nem feledtetik el a valóságot, vagyis az erkölcs, kultúra és irodalmi műveltség egyetemességének elvesztését, azt, amire szükség volna ahhoz, hogy állandó helyet biztosítsunk az irodalomnak a társadalmi érdeklődésben.

Ironikus módon felcserélődtek a frontok: míg a hagyományos műveltségű polgárság éppen az irodalom maradandóságát tudta kijátszani a társadalom és a politika partikuláris jellegével szemben, addig ma az intézményesített politika az, ami biztosítja az irodalom életben maradását: mert mi lett volna az irodalomból a 450 irodalmi díj nélkül, kezdve az Amery-díjtól egészen a Zschokke-díjig, mi lett volna az irodalmi és más alapítványok nélkül, amelyeket azért hoztak létre, hogy kompenzálják az olvasók hiányzó táborát. Az irodalom termelési részét ma szilárd kézben tartja a nyilvánosság, és egészen biztos, hogy Németországban nem csupán egy maréknyi író él tiszteletdíjaikból és honoráriumukból. Szem előtt kell tartanunk ezt a tényt, amikor következő lépésként a kultúra költségvetését is megnyírbálják, és a lehető legjobb érveket kellene a politika előtt felsorakoztatni, hogy miért éppen az olvasók nélküli irodalmat támogassa. Kívánatos volna, hogy az író- és egyéb szövetségek hamarosan megegyezzenek ebben, hiszen bárki láthatja, hogy most még a szociális állam szent teheneit is mézszárszékre küldik. Véleményem szerint nem elegendő ma sem a színház és opera még jóval magasabb támogatásaira utalni, sem az irodalom kollektív emlékezőteljesítményére felesküdni. Egy olyan pragmatikus társadalomban, amelyik fütyül az emlékezetre és az emlékre, és ahol a pénz számít, jobb érvekkel kell előhozakodni.

Más szóval a gazdasági válság a képzelőerő és így az irodalom válsága is. Nemcsak a *kereskedelmet* érinti, hanem azt is, *amiről szó van*. Tehát a piaccal kapcsolatos mindenféle meggondolásunk előtt fel kell tennünk magunkban a kérdést, hogy az irodalom vagy pontosabban szólva: az irodalom funkciója társadalmunk mai kultúrájában más jelentőséget kap-e, ami aztán ahhoz vezet, hogy más helyet foglal el az emberi észlelés, érzékelésben. És az irodalom producereiként, szerzőként és kiadóként fel kell tennünk a kérdést, hogy irányítható-e ez az észlelés, természetesen nekünk megfelelően. Elképzelhetünk, Önök mint szerzők el tudják-e képzelni a jövő társadalmát, amint bárhogyan is definiálható eszmecserét folytat könyvekről?

Bányfőnyvad, templom

A Fekete Sas palota passázsa

Ha hiszünk ebben, akkor kellőképpen tiszta fogalommal kell hogy rendelkezünk az irodalom valódi és lehetséges jelentőségéről és feladatairól társadalmunkban – de attól tartok, hogy itt van a kutya elásva.

Semmi mást nem fogadtak el – legalábbis Nyugaton – úgy kételkedés nélkül, mint kulturális reprezentációnk hatalmas rendszerét. Azért kételkedés nélkül, mert a nyugati ipari nemzetek jóval kulturális teljesítményük reprezentatív színvonalára fölött definiálták magukat.

Egyszer még meg kell írni a kultúra e példátlan felemelkedésének történetét. E felemelkedésnek az általános érdeklődéstől, egy általános igényből kellett fakadnia: hogy lássuk a világ képeit, hogy életünkben ötször figyelemmel kísérjük a színpadon Hamlet történetét, hogy Beethoven zongora-szonátákat hallgassunk tízszer élőben és százszor lemezen, közben a tévét is halljuk, újra meg újra, és néhányan, akik megengedhetik maguknak, minden évben elmennek Bayreuthba, hogy Wagnert, *A Nibelung gyűrűjét* élvezzék. Közben Mozart zenéje kísér bennünket a szupermarketben, és a jobb szállodák eredeti képeket aggatnak a vendégszobák falára, és az esztétika, amely régebben specialisták ügye volt, határoz meg időközben minden közepes ipari vállalatot, a bejárati csarnoktól kezdve a munkahelyen keresztül a termékekig, de meghatározza egy cég egészének megjelenését, image-ét.

Mostanában sokat elmélkednek az esztétika e sajátos sikereiről, különösen arról a kérdéstről, hogy vajon az esztétikának ez az univerzalizálódása nem járul-e hozzá, hogy eredeti területe, a művészet, cseppfolyóssá váljék a termelés egészében. Ha minden művészetté váljék, nem létezhet többé művészet.

Nincs most időm, hogy vázoljam ezt a posztmodernet meghatározó vitát,

pusztán azt szeretném leszögezni, hogy valós ez a hangsúly-eltolódás, ez az értékváltás, az esztétikai érzékelésnek ez a változása, ami persze megváltoztatta irodalmi érzékünket is: csakhogy az írók maguk is ritkán és csak igen vonakodva reagáltak e tényre. Miért? Úgy gondolom, ez az elővigyázatosság azzal függ össze, hogy félünk e probléma megvitatásától. Félünk, hogy esetleg már senkinek sem lesz szüksége ránk. Ezért inkább a tévé káros hatásáról beszélünk – anélkül, hogy megakadályozhattuk volna tömegméretű elterjedését, és mégcsak nem is azzal az eredménnyel, hogy megszaporodtak volna az irodalmi műsorok? Ilyen gyengék volnánk – vagy nem jut semmi az eszünkbe?

*

Az elmúlt években újra meg újra az olvasás kultúrtechnikájára utaltak, a rejtett félelemmel, hogy ez is eltűnhet modern számítógépes technológia uralta világunkban. A kutatás itt is rávilágított néhány dologra. Például arra a tényre, hogy a speciális nyelvek fejlődése – a jog nyelvétől a számítógépéig – oda vezetett, hogy már csak kevesek értik őket. Bár tudjuk, hogy egy fejfájás elleni fájdalomcsillapítónak el kell mulasztania a fejfájást, de máris nem vagyunk ennyire biztosak a dologban, amint elolvastuk a mellékelt tájékoztatót. A technika szaknyelveiről nem is akarok szólni. De nemcsak az új nyelveket kell megtanulni, a régi nyelvek megértése sem magától értetődő már: kétségeink vannak, hogy száz művelt emberből akár öt is olvasni tudja Hegel *Logikáját* – függetlenül attól, hogy jó vagy rossz író volt, és Jean Paullal sincs másként. És ha ez a helyzet, és én egy percig sem kételkedem ebben, akkor ennek döntő következményei vannak, amelyekről beszélni kellene. Rendszerint azonban csak a műveltség alacsony szintjéről esik szó – és erről is azok beszélnek elsősorban, akik e szinthez tartoznak.

Az egyik következmény az, hogy a – nem speciális nyelvek felett elhelyezkedő – nyelvi megegyezésnek olyan szintre kellett lecsúsznia, amelyen már nem fejezhető ki bizonyos bonyolult összefüggések. Az amerikai ponyvairódom – amit ma Németországban gyakran többen olvasnak, mint szülőhazájában – a maga módján hozzájárul ehhez: rövid mondatok, kevés tartalom. Mindenki érti, még Artus király és a fáraó is úgy beszél, mint te vagy én. Nyelvileg közvetített tartalmuk széles közönség számára érthető, mert az összetettség redukálásának elvére épülnek. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy már csak buta emberek olvasnak buta irodalmat, hanem mindenekelőtt azt, hogy a speciális nyelvek differenciálódása egyben azt eredményezte, hogy az igényes, komplex irodalom is speciális irodalomná vált, ennek megfelelő kisebb olvasóközönséggel, amelynek jelent valamit az olvasmány. Minden költő tudja, hogy miről beszél: minden különösebb megerőltetés nélkül személyesen megismerheti költői élete során mind az 1000 olvasóját. Többen nincsenek, inkább csökken a számuk – bár, és ez megint olvasótársadalmunk paradoxona, egyre többen írnak verset.

Mint minden nyelvet, így az irodalomét is meg lehet tanulni – és kell legyenek még olyan némettanárok, akik nemcsak a Bild-Zeitung segítségével vagy tévésorozatok alapján tanítják a nyelvet, amint azt húsz évvel ezelőtt előírták.

De az irodalommal való foglalatosság akarát csak akkor lehet értelmesen támogatni, ha tudatossá válik, hogy nem teljesen haszontalan ez a tevékenység. Van értelme vagy haszna, hogy életemben elolvassam az *Isteni színjátékot* vagy a *Varázshegy*t, vagy verseket Hölderlintől kezdve Celanig – vagy elegen-

dő, ha az iskolában és otthon szerzett szókincesmet Rosamunde Pilcher vagy Robert Crichton regényein mérem föl?

Attól tartok, triviálisan hangzik ez a kérdés. Mert, bár természetesen, minden ünnepi beszédben kijelentik, hogy milyen rendkívüli fontosságú, hogy megismerjük és szeressük főleg írásban közvetített, nagyrészt irodalmi formában megőrzött kultúránkat, egyre soványabbnak tűnnek az érvek. A történelemfilozófiának és az újítások hőskorának végével az írás banalizálásának szakaszához értünk.

A valóság által ránk kényszerített ideálban mindenesetre margóra szorult az irodalom. Nemcsak arról van szó, hogy erős a konkurencia, mindenekelőtt az elektronikus médiaké, amelyek nyilvánvalóan könnyebben tudnak világszerte vagy talán képeket a világról közvetíteni, hanem elsősorban magáról a nyugati társadalom fejlődéséről: azon egységes világszerte korának végén állunk, amelyek még irodalmilag megfogalmazhatók voltak. Érzékélésünk hallatlan felgyorsulásának folyamata egyben az elkopás folyamata is, amely ellenáll az irodalmi rögzítésnek. Minden újítás az észlelés új nyelvét követeli meg, úgy hogy az irodalom nyelve ezek után rohan, összegyűjti, feljegyzi, ami örökké túlhaladott.

De azt hiszem, hogy ebben rejlik az irodalom esélye is. Minden felgyorsulás lelassulást is rejt magában, vagy legalábbis a lelassulás szükségességének tudatát. Így az tény, hogy „szinte minden, amit ma teszünk, rombolólag hat saját gyökereire”, hogy „a bioszféra lényeges vonásait, amelyek évmilliókon keresztül alakultak ki, néhány évtized alatt radikálisan megváltoztattuk” (Peter Kafka) mindenesetre azt eredményezte, hogy ökológiailag elfogadható életformák kezdünk gondolkodni. Ha a felgyorsulás maga válságba jutott, ha a mű-értelmiség, a mű-élet, a posztbiológiai élet és az emlékezet, és így irodalom nélkül is valóban létezni tudó vagy ezeket játékosan szimuláló virtuális világok, ha ez az egész fejlődés oda vezet, hogy – nagyon leegyszerűsítve – az emberi élet kerül a mérleg serpenyőjébe, akkor az észlelés, a tanulás, az emlékezet, az érzések és cselekedetek funkciói, amint azokat az irodalom kezdettől fogva leírta, ismét elnyerik jelentőségüket. Ahogy világszerte az olyan etikai problémákkal való intenzívebb foglalkozást kísérhetjük figyelemmel, amelyek éveken keresztül csak akadémiai körökben lettek érdeklődésre, lehetséges, hogy megint megnő az érdeklődés az irodalmi feldolgozás mint lassító folyamat iránt.

Kérdés csupán az, ha még nem vagyunk elkésve, hogy az irodalom kellőképpen fel van-e vértézve, hogy kifejezze ezeket a bonyolult összefüggéseket. Az újkorban az irodalom hagyományosan elkerülte, hogy számot vessen a technika új kultúrájának következményeivel és vízióival. Semmiféle közvetítőcsatornát nem alakított ki, hogy hidat építsen a kultúrák közé, önmegtartóztató volt. Más szóval képesnek kellene lennie a tanulásra, hogy megítélhesse a születő újat és hogy megindokolhassa a lelassulás szükségességét.

De amíg létezik irodalmi nyelv, addig él a remény is, hogy használják és megértik ezt a nyelvet. Ha hiszünk az irodalomban, sürgetni kell ezt a reményt. Nem bízhatjuk magunkat az időre. Az idő a technika fejlődésének dolgozik, ami kultúránk megsemmisülésével, kioltásával egyenértékű. A halottaknak, kinek is mondom ezt, nincs szükségük az irodalomra. És a piac – így vagy úgy – eszerint alakul.

Michael Krüger
(Fordította: Poprády Judit)